

Mums jāmacās paplašināt smailes telpu

Šobrīd Liepājas teātrī top Stikla kalns – pēc Raiņa Zelta zirga motīviem Jura Rijnieka un Jura Kulakova izlolota tautas opera, kuras libretu, kā arī vārdus varoņu muzikālajai izteiksmei sarakstījis dzejnieks Jānis Peters.

Rainis bez postamenta un viņa buramvārdi

Edīte Tišheizere: – Kā jūs jutāties, uzņemdamies rakstīt Stikla kalnu – kā Raiņa līdzautors, pārrakstītājs, tulks?

Jānis Peters: – Pietāte bija ļoti liela. No vienas puses, man bija tāds Raiņa neskaramības komplekss – sajūta, ka klasiķi nemaz īsti nav dzīvojuši. Skola jau arī, protams, viņu lika uz postamenta.

No otras puses... Es uzaugu sociāldemokrātu sabiedrībā. Mans tēvs bija sociāldemokrāts, Latvijas brīvības cīņu dalībnieks, divdesmit četru gadu vecumā viņam sašāva un vēlāk amputēja kāju. Cilvēki, kas ciemojās pie mana tēva, skolotājas, kas draudzējās ar manu māti – tie bija Raiņa laikabiedri, nāca no Raiņa laikmeta. Bija tāda skolotāja Zenta Valdmane. Viņa runāja par Raini kā par dzīvu cilvēku. Stāstīja, kā viņas, jaunas meitenes, tikko beigušas skolotāju institūtu, 1929. gadā pēc Raiņa bērēm palikušas pa nakti pie viņa kapa un domājušas, ka pasaule iet bojā. Kā nu tagad viņas dzīvos bez Raiņa! Tas skan mazliet eksaltēti, bet tā nu tas bija.

– Daudziem tā bija, kad nomira Ojārs Vācietis.

– Toreiz cilvēki vaidēja. Universitātē cilvēki gāja gar šķirstu, tad apgriezās, ilgi skatījās atpakaļ, un likās, ka gaisā stāv tāds vaids. Līdzīgi bija Maskavā, kad nomira Bulats Okudžava. Pie viņa zārka nāca visvienkāršākie cilvēki ar iepirkumu tīkliņiem un skatījās, it kā neticēdami, ka viņš ir miris. Mēs varam nomirt, bet kā tu varēji! Tu, kas visu laiku biji, it kā dzīvoji kopā ar mums.

Nu, tā tas laikam bija arī ar Raini. Tādā atmosfērā es dzīvoju. Pirmās grāmatas, ko man un māsai māte vairākkārt lasīja, kad man bija 6 – 7 gadi, bija Raiņa Krauklītis, Zelta zirgs un Brigaderes Maija un Paija. Mamma bija nogurusi, bet mēs lūdzāmies, un viņa lasīja. Kad Svešzemnieks nogalināja Magoni, māsa paķēra grāmatu, aizsvieda un teica – nē, lasi savādāk!

Tāda man ir divējāda attieksme pret Raini – pietāte un sajūta, ka viņš ir bijis manu vecāku laikabiedrs. Mans tēvs no sociāldemokrātu nodaļas nesis vainagu Raiņa bērēs, mamma savukārt bija redzējusi – laikam Liepājas teātrī –, kā, Rainim uzstājoties, publika viņam metusi ar tomātiem. Domāju, ne jau kā dzejniekam, bet kā politiķim.

Rakstot es to visu ļoti pārdomāju. Mežonīgi jau tas skan, bet man nācās no Zelta zirga taisīt scenāriju. Manuprāt, Stikla kalnā ir palikuši Raiņa motīvi un idejas.

– Vai jums nelikās, ka Raini šodien ir grūti lasīt?

– Jā. Ar Raini ir ļoti smagi. Man Raiņa dzeja liekas kā lieli pretpoli. Ģeniālas filozofiskas domas, un tad pēkšņi viens otrs dzejolis, ko Rakstnieku savienības jauno literātu sekcijā nebūtu ņēmuši pretī un izdevniecībās tāpat. Reizēm tur ir kaut kas no rīmēšanas, tādas sikšņošanas.

Zelta zirgā arī ir kritieni lejā, mīļvārdiņi, visādas spicītes un micītes. Man jau liekas, ka arī Aspazija tur ir diezgan daudz līdzdarbojusies, un diez vai viņas spalvai pieder tās labākās vietas.

Bet tajā pašā laikā ir «zili stikli, zaļi ledi». Nezinu, kur Rainis ir ņēmis tos vārdus. Es meklēju vecās vārdnīcās, kādas nozīmes ir zilam, zaļam. Varbūt Rainim tās rindas ir patikušas tīri skaniski, tie ir kā buramvārdi. Es pat vienubrīd domāju, vai nenosaukt izrādi Zili stikli, zaļi ledi. Bet daļai lasītāju varētu nākt atmiņā Ulda Ģērmaņa

piezīmes pēc ceļojuma uz Padomju Savienību ar tādu nosaukumu, un es baidījos, vai kādam neliksies, ka es spokojos viņam pakaļ.

Varonis nevar būt laimīgs

– Vai, strādājot pie Zelta zirga, jūs domājat par Raini arī kā par politisku figūru?

– Itin nemaz. Rakstot šo libretu, es vairāk mēģināju saprast, ko Rainis ir gribējis teikt. Man liekas, viņš gandrīz visās lugās runā par alkām un centieniem pēc cēliem mērķiem. Simbolu valodā viņš rāda neaizsniedzamo mērķi, sevis atdošanu, ziedošanu, ideālu stādīšanu pāri sadzīves labumiem. Ar Antiņu tas notiek. Antiņš drusku atgādina pozitīvo varoni no padomju literatūras, kam autors liek pāraugt.

– Bet jūs esat iepinis libretā diezgan daudzus politiskus motīvus.

– Viss jau ir politika. Lai kā mēs negribētu, tās politiskās sekas jau iestājas neatkarīgi no mākslas. Teiksim, Jānis Pauļuks nekad nav saistījies ar politiku, bet mēs viņu šodien, tāpat kā Kurtu Fridrihsonu, atceramies kā politiskas parādības. Ap viņiem gaiss bija saelektrizēts. Fridrihsons bija franču grupā, ticis izsūtīts, Pauļuks nebija nekur, gleznoja savu organizēto haosu un parādīja tikai vienu žestu – viņš neizstādījās. Kad es ar lielām bailēm vaicāju, vai nevaru nopirkt kādu gleznu, viņš noteica – tu neesi man tajā sarakstā, kam es neko nepārdodu. Es jutos ļoti pagodināts. Šaubos, vai viņam tāds saraksts bija tieši uzrakstīts, bet, piemēram, Jevtušenko viņš gleznas nepārdeva, izdzina laukā, vēlāk gan pielaidās.

Vizmas Belševicas dabas dzejoļi ir tik saelektrizēti. Tajos nav neviena vārda par vai pret iekārtu, bet tur kaut kas ir. Kāpēc trimdinieki, kas tik ļoti saasināti uztvēra latviešu literatūru, pieņēma Vizmu?

Mākslinieks var nebūt saistīts ar politiku, sekas iestājas negribot.

– Par kādu laiku ir jūsu Stikla kalns?

– Jebkurš klasikas iestudējums ir par šo laiku. Par laiku, kad dzīvo tu un tavi bērni. Kāpēc tad mēs klasiku iestudējam? Tikai tāpēc, lai sajustu, kas sāp šodien. Nevis tāpēc, lai atcerētos, kas sāpēja vakar vai sāpēs rīt. Ar to atšķiras īsti mākslinieki no tekstu autoriem vai krāsas šķiedējiem.

– Stikla kalnā vairākkārt atkārtojas vārds gadusimts.

– Tas ir mans vārds. Es to gadusimtu tā jūtu, tas man ir likteņvārds. Laikmets. Dzejā nekad nav sākuma un beigu. Kalendārā ir, bet dzejā gadusimtam nav sākuma un beigu, tas ir liktenis, likteņa gaita. Tā tāda zīme.

– Stikla kalns ir traģiskāks par Zelta zirgu. Vai laiks ir traģiskāks?

– Jā, protams. Tā nav pati labākā Raiņa luga, to viņš rakstīja pēc Rīgas Jaunā teātra pasūtījuma. Bet kā pieteikums Raiņa idejām tas ir lielisks. Kāpēc traģisks? Var jau teikt arī – mūžīgs. Problēma ir mūžīga. Ja mēs Antiņu uzskatām par ideālistu, kādā procesā iesaistītu censoni, tad nedomāju, ka mērķa sasniegšana varētu beigties ar laulībām, laimīgu gredzenošanu, mierīgu dzīvi. Viņš tikai garīgi stāvēs pāri tai jezgai, kas ir apkārt. Īstenībā jau viņš būs turpat, kur sāka – nelaimīgs, bet īstenībā pārāks. Ja tā nebūtu, tad iestātos lielā aprīma, kas valda tajās valstīs, zemēs un sabiedrībās, pēc kurām mēs tagad tā tiecamies. Tur kultūra ir nogurusi.

– Antiņš ir muļķis. Kāpēc latvieši viņu uzreiz pieņēma kā muļķi? Mēs neprotam novērtēt ideālistus?

– Viņš grib darīt vairāk nekā pārējie. Un tā pārējo acīs ir liela muļķība. Viņiem vajag, lai princesi nones lejā un atdod. Un tad visi skatās, vai viņš pievienosis pārējo pulkam vai ne. Antiņš pārējo acīs nav muļķis tad, kad darbojas, dodas stikla kalnā un uzvar. Bet viņš kļūst muļķis tad, kad nepieņem to, ko nu varētu kopā baudīt. Viņš joprojām uzskata princesīti par kaut ko svētu, trauslu un saudzējamu, kamēr pārējie no princesītes atmodināšanas grib iegūt to, ko nu var iegūt.

Viņš negrib būt savs puika.

Nē, viņš nemaz nav tāds muļķis. Baltais tēvs toties ir ļoti nežēlīgs pret varoni, atņem viņam visu, izģērbj. Un apkārtējā sabiedrība ir sadistiska – «atdod visu vai neko». Sabiedrība, tauta gaida visu no tā, kas kaut ko ir padarījis. Bet mēs skatīsimies, kā tev iet.

– Jūs runājat arī par sevi? No jums jau arī prasīja.

– Nē, es neesmu Antiņš. Es daudz ko nedarīju tāpēc, ka zināju: pēc tam pieprasīs pilnīgi visu un tad ar lielu prieku sabradās. Jo īstenībā neviens no tiem, kas darbojās Atmodas laikā, tā īsti tagad nav pie varas. Nu labi, Sandra Kalniete. Bet tas jau nav nekāds apskaužamais amats, un tā nav arī vara.

Būtu ideāli, ja sabiedrība vismaz negaidītu šo pielūgto cilvēku krišanu un galu.

Tas pats notiek arī ar aktieriem un komponistiem. Cilvēki gavilē, bet acīs gail tāda uguntiņa – kritīs, gan jau kritīs. Cilvēki pa vienam nav ļauni, bet visi kopā ... Jo viņi to varoni reizē pielūdz un apskauž.

– Kas tur ko apskaut? Viņam taču pat krekla nav.

– Krekla nav. Bet kāds viņš ir, kad jā ar vara, sudraba un zelta zirgu! Apskauž, jo tas ir tas pats muļķītis, kas izvācās no tēva mājām, kas atdos Baltajam tēvam pēdējo kreklu, kas ir mierā ar visu. Ja tas būtu no citas zemes, tik spožs – varā, sudrabā un zeltā, tad teiktu – nu jā, mūsējais tas nav, bet ko tu darīsi, tā tas vienmēr te notiek. Bet ja Antiņam kaut kas pieder, tad ņemsim viņam nost, jo viņš taču ir latvietis, un to mēs negribam piedot.

No kalna lejup kāpt ir grūtāk

– Vai Rainis bija vīlies Latvijā? Gan Saulcerīte, gan Lelde taču ir mirlas – ne ceļas, ne mirst?

– Domāju, ka viņš bija pietiekami gudrs, lai saprastu, ka, uzceļot Latvijas valsti, nevar apsēsties un dzīvot rāmu pilsonisku dzīvi. Viņam bija savs sapnis, modelis, kādai būtu jābūt Latvijai. Viņš droši vien bija vīlies pilsoniskajā sabiedrībā, jo ideāli jau bija savādāki.

Mentāli mums būtu ar prātu jātiek vaļā no šīs sērdienības, mirlas sajūtas. Ja to nevar izdarīt ar zemapziņu, tad jādara apzināti! Ja cilvēks var izvēlēties sev mērķi un dzelžaini to īstenot, tad to var arī nācija. Prezidentes runa pagājušajos dziesmu svētkos bija uz to vērsta. Vaira Vīķe-Freiberga kā psiholoģe, mīlējama, bet arī pazīdama savu tautu, pateica to visiem saprotamā valodā. Intelektuāļi var smīkņāt, bet tiem cilvēkiem, kas bija Mežaparka estrādē vai pie televizora ekrāna, bija asaras acīs, viņiem tie bija īstie vārdi.

Katrā tautā nacionālajā raksturā blakus gaišajam un pozitīvajam ir uzslāņojusies arī negatīvā pieredze. Mums tā asaru jūra ir uzkāpusi ļoti augstu, un mēs mazliet par to arī tīksmināties. Tas ir tāds sabiedrisks mazohisms.

– Stikla kalnā lielāka nozīme ir Baltajam tēvam un Melnajai mātei. Kas viņi ir?

– Man negribētos tā kā literatūras stundās visu salikt pa plauktiem – tas ir tas, tas ir šitas.

Baltais tēvs darbojas diezgan daudzveidīgi – pret katru, ko sastop, savādāk. Viņš ir latviešu diplomāts! Latviešu ausīs vārdam diplomāts ir it kā negatīva nozīme – lavierētājs, liekulis. Bet maza tauta ar diplomātiju var izdarīt daudz vairāk nekā ar karaspēku. Ja mēs nebūtu bijuši tik vareni un braši karotāji pilsonkara un īpaši Otrā pasaules kara visās pusēs, ja mēs būtu spoži diplomāti, nu tad mēs būtu sasnieguši daudz vairāk. Ja mēs būtu spoži diplomāti 1939. gadā, varbūt arī pasaule izskatītos citādi. Vēsturnieki teiktu, ka vēsture nav pārrakstāma. Bet es jau iestājos par to, lai Dievs nedod, ka mums atkal būtu jāšķiež savi spēki karos.

Jo latvieši jau karo kā neviena tauta un dzied arī kā neviens. Tā ir mūsu tautas mīkla.

Katrā ziņā mums ir jādzīvo savādāk, nekā mēs pašreiz dzīvojam. Bet, ja pārēdušies mēs vairs aiz sava vēdera neredzēsīm nekā cilvēciska un garīga, pēc kā tiekties, tad varbūt nemaz nav vērts to dzīvi uzlabot. Jo cilvēki jau uzlabo dzīvi pragmatisku mērķu dēļ, bet īstenībā vajadzētu tiekties pēc tā, lai vismaz noskaidrotu savu dvēseles stāvokli.

– Vai tad to var noskaidrot plašā mērogā, kolektīvi?

– Plašā mērogā kaut ko noskaidrot var kritiskos, skaistos brīžos. Atmodā mums bija ļoti liela noskaidrotība. Politologu valodā runājot, Atmodas laikā mums uz brīdi bija panākta pilsoniska sabiedrība. Tas bija vērojams pāris gadu laikā. Tāda vienotība un laimē ligošana var pastāvēt tajā brīdī, kad ir tikai viens mērķis, kad kādu kolektīvu, saimi, vieno ideja par kāda cita spēka gāšanu. Bet tikko iestājas tas, ko modernā sabiedrībā sauc par demokrātiju un plurālismu, tad mērķu kļūst pārāk daudz, ceļi kā tērcītes aizskrien neskaitāmos virzienos.

No piramīdas virsotnes mēs tagad ejam uz pamatni. Lai atkal sasniegtu virsotni, jānotiek lielai nelaimei. Tad mēs atkal dosimies uz stikla kalna virsotni.

Es gribētu stikla kalnu uztvert tā, ka smaile nav adata, uz kuras nav iespējams nostāvēt, bet kā zināms līdzenums, uz kura jāprot dzīvot. Mēs nedrīkstam iet uz stikla kalna smaili, kur pietiek vietas tikai zārkam un septiņiem kraukļiem. Bet varbūt tur tikai tiem arī ir vieta? Mums jāmacās to smailes telpu paplašināt.